

Олег ГИРМАН

Національна академія державного управління

при Президентіві України

Харківський регіональний інститут державного управління

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглядається поняття соціального капіталу. Доводиться, що соціальний капітал виявляється у здатності спільнот до самоорганізації, яка формується на основі системи комунікацій, взаємної довіри, загального інтересу та необхідності вирішення спільних проблем. Обґрунтовується, що на відміну від людського соціальний капітал не є атрибутом окремої людини, а його основу формують мережі соціальних зв'язків. Визначається, що соціальний капітал має три основні рівні: мікрорівень, мезорівень, макрорівень. Зазначається, що оптимальним рівнем задоволення потреб і вирішення особистих або групових проблем є мезорівень – рівень громад або об'єднань певної кількості громад.

Ключові слова: соціальний капітал, ресурси, регіональний розвиток, спільнота, соціальна група, довіра.

Oleh Hirman. Social capital as a resource for regional development

The concept of social capital is considered. It is proved that social capital manifests itself in the ability of communities at self-organization, which is formed on the basis of a system of communications, mutual trust, general interest and the need to solve common problems. It is substantiated that unlike human capital, social capital is not an attribute of an individual, and its basis is formed by a network of social ties. It is determined that social capital has three main levels: microlevel, mesolevel, macrolevel. It is noticed that the mesolevel is referred to as a level optimal for need satisfaction and solution to personal or group problems i.e. the level of communities or associations of a certain number of communities.

Key words: social capital, resources, regional development, community, social group, trust.

Розвиток і подальша інституціоналізація демократичних перетворень в Україні, зокрема на місцевому та регіональному рівнях, спричиняють необхідність вирішення низки світоглядних, методологічних, соціальних і політичних проблем, які, у свою чергу, потребують ґрунтовного наукового опрацювання. Це, зокрема, проблеми відносин між державою, громадськістю й органами місцевого самоврядування; обсягу і змісту повноважень регіональних органів влади щодо соціального та економічного розвитку територій, змісту адміністративно-територіальної реформи тощо. Проте важко заперечувати той факт, що будь-які теоретичні конструкції або загальнодержавні програми регіонального розвитку так і залишаються нереалізованими за умов низького рівня самоорганізації населення, пасивності і нездатності самих громадян об'єднатися задля спільного вирішення нагальних проблем. Саме тому громадська активність, заснована на розгалуженій мережі соціальних зв'язків, що формують соціальний капітал, є основою більшості новітніх управлінських концепцій. З огляду на це можна стверджувати, що соціальний ресурс у контексті забезпечення ефективного регіонального розвитку має не менш важливе значення, ніж адміністративний, фінансовий, природний тощо. Зазначене вимагає теоретичного осмислення наукових уявлень щодо соціального капіталу, його сутності, соціальних функцій і місця в системі публічного управління.

Проблеми соціального капіталу цікавили багатьох учених. Початком його теоретичного розгляду стали праці П. Бурд'є, М. Вулкока, Дж. Дьюї, Дж. Коулмена, Н. Лін, Дж. Лоурі, Р. Д. Патнема, Р. Роуза, Дж. Тернера, Ф. Фукуями. Соціальний капітал досліджували такі українські вчені, як А. Бова, О. Демків, І. Євдокимова,

А. Колодій, В. Корнілова, Л. Климанська, О. Куценко, М. Лесечко, О. Михайловська, К. Павлюк, А. Розсказов, Ю. Савко, О. Сидорчук, В. Степаненко, В. Сукачов, А. Ткачук та ін. Проте попри наявність істотної кількості наукових праць з цієї проблематики практичні аспекти формування та нагромадження соціального капіталу та його місця в процесі регіонального розвитку і досі залишаються поза увагою українських дослідників.

Мета статті – визначити структуру соціального капіталу, його складники, а також особливості соціального капіталу як чинника регіонального розвитку.

Поняття «капітал» має давню історію вживання та багато підходів до його визначення. У найзагальнішому вигляді зміст цього поняття зводиться до блага, використання якого дозволяє збільшити майбутні блага. Аналізуючи визначення капіталу різних науковців, можна виявити низку загальних властивостей капіталу [2 – 4].

Перша властивість капіталу полягає в тому, що він є обмеженим ресурсом. Другою властивістю капіталу є його здатність до нагромадження, тобто капітал є ресурсом, що не лише зберігається, але й поповнюється. Третя властивість капіталу – це його здатність перетворюватися на грошову форму незалежно від своєї первинної форми, тобто капітал має певну ліквідність. І, нарешті, четверта, основна його властивість полягає в тому, що капітал у процесі свого обігу не лише відтворює свою вартість, але й приносить деяку додаткову вартість або прибуток.

Поняття «соціальний капітал» досліджувалося в межах багатьох наук, багато з них вводили його незалежно один від одного. Уперше воно виникло понад сто років тому в педагогіці та освіті, які стали розвиватися і реформуватися в США. Це поняття характеризувало первинну соціалізацію в сім'ї, серед сусідів, у школі, за якої люди стають ближчими один до одного [5].

Так, американський дослідник Н. Ван Лін дійшов висновку про необхідність виховання доброї волі, братерства, симпатії серед людей, що утворюють певну спільноту [10, с. 125]. Вживання терміна «капітал» при цьому не пов'язано з економікою, ішлося тільки про соціалізацію громадян. Відзначалася публічна і приватна значущість соціального капіталу, його роль у підвищенні ефективності соціальних комунікацій.

Пізніше необхідність урахування економічного складника зумовила необхідність дослідження науковцями різних форм кооперації людей, зокрема в містах. Таким чином, поняття «соціальний капітал» також почали вживати урбаністи. Пошук та з'ясування особливостей форм та способів кооперації, взаємодії людей у містах, де були порушені традиційні «сусідські» відносини, зайняв важливе місце в урбаністичних дослідженнях. Поняття «соціальний капітал» вживали і етнографи, вважаючи його способом зв'язку африканських племен, де групова солідарність мала значення для їх виживання й одночасно свідчила про те, що такий соціальний капітал має і негативні риси, що замикають ці спільноти в собі.

У ситуації визначення і дослідження соціального капіталу яскраво виявилась одна з характерних наукових тенденцій ХХ – ХХІ ст. – розмивання меж між дисциплінами, тяжіння до міждисциплінарного аналізу і синтезу. Проте узагальнення існуючих наукових підходів доводить, що поняття «соціальний капітал», незалежно від наукової сфери, у якій воно вживається, слугує для дослідження зв'язків та відносин, які виникають в умовах становлення й розвитку індустріального та постіндустріального атомізованого ринкового суспільства, у якому загострювалися проблеми соціального характеру. Через це важливе місце в наукових дослідженнях займали проблеми соціалізації громадян, забезпечення соціального характеру економіки і багатьох економічних процесів, посилення ролі держави як інституту, що регулює соціальні та економічні процеси.

Основу сучасного розуміння поняття «соціальний капітал» заклали Е. Дюркгейм

та М. Вебер, у роботах яких значна увага приділялася питанням місця довіри в соціальних відносинах і процесах. Новий поштовх до вивчення «соціального капіталу» та його ролі в сучасних соціальних та економічних процесах надали у 1970-ті рр. француз П. Бурд'є і американець Дж. Коулмен.

П. Бурд'є встановив зв'язок між різними формами капіталу, називаючи при цьому соціальний капітал фактором, що конструює і диференціює поведінку людей. Згідно з визначенням цього дослідника, соціальний капітал – це сукупність фактичних і потенційних ресурсів, пов'язаних наявністю надійних соціальних мереж або менш інституційованих відносин на основі спільного знайомства та визнання [1, с. 248]. П. Бурд'є вважав, що соціальний капітал створюється на основі соціальних зобов'язань і взаємин. На його думку, члени певної соціальної групи мають власний капітал, з якого їм дозволено брати кредити. Під кредитами він пропонував розуміти не фінансові запозичення, а сприяння, допомогу і вплив. Тому соціальний капітал він вважав продуктом діяльності колективу з чітко встановленою часткою відповідальності між його членами. Відповідно, П. Бурд'є зазначав, що соціальний капітал ґрунтується на певних внесках представників панівного класу (групи), зацікавлених у підтримці та відтворенні соціальної єдності і збереженні своїх панівних позицій [1].

Дж. Коулмен, у свою чергу, досліджував соціальний капітал, спираючися на теорію раціонального вибору. За його визначенням, соціальний капітал є особливою формою відносин, що виникають за фактом періодично повторюваного персоніфікованого впливу між економічними суб'єктами та супроводжуються нагромадженням двосторонніх очікувань та зобов'язань [8, с.138]. Він вважав соціальний капітал суспільним благом, що створюється раціональним індивідом задля досягнення власної мети. Цей процес, на його думку, є неможливим без соціального договору, який ґрунтується на соціальних нормах та, певною мірою, на довірі. Як зазначав Дж. Коулмен, ідея соціального капіталу виникає у зв'язку з тим, що форми солідарності, отримані під час первинної соціалізації, можуть руйнуватися в сучасному суспільстві. Такі традиційні інститути, як сім'я, сусідство в ньому втрачають своє значення. Виникає новий світ, у якому «непов'язані раніше чужаки відчувають близькість, а сусіди стають чужинцями» [9, с. 32] (тут і далі переклад автора. – О. Г.). Під час розвитку «природне соціальне середовище» витісняється «сконструйованим». Проте і «сконструйоване» середовище повинно стати близьким та природним для своїх членів.

Відповідно Дж. Коулмен показував, що люди в групі здійснюють контроль за ресурсами, у яких вони вбачають власний інтерес. Під ресурсами він мав на увазі існуючі соціальні зв'язки і колективні цінності. Таким чином, соціальний капітал він розумів як капітал, що складається з індивідуальних цінностей, які поступово переростають у ресурси соціальної структури [9, с. 99]. Учений зазначав: «Походження соціального капіталу пов'язане зі змінами у відносинах серед індивідів. Якщо фізичний капітал повністю відчутний, будучи втіленим в очевидних матеріальних формах, то людський капітал менш відчутний. Він виявляється в навичках і знаннях, набутих індивідом. Соціальний же капітал ще менш відчутний, оскільки існує тільки у взаєминах індивідів. Так само як фізичний і людський капітали соціальний капітал збільшує продуктивність праці. Наприклад, група, усередині якої існує повна надійність і абсолютна довіра, здатна зробити набагато більше порівняно з групою, що не має цих якостей» [3, с. 126].

Важливим здобутком Дж. Коулмена є і те, що він уперше визначив соціальний капітал з позиції його функції. Він зазначив, що соціальний капітал «спрошує спілкування між індивідами і їх групами в межах соціальних структур» [8, с. 108].

Фундаментальна відмінність між трактуваннями соціального капіталу П. Бурд'є і Дж. Коулмена полягає в різниці розуміння сутності процесу соціальної взаємодії.

Для П. Бурд'є процес соціальної взаємодії обмежується економічною необхідністю, тоді як для Дж. Коулмена цей процес є результатом вільного волевиявлення самих індивідів. П. Бурд'є аргументує свою думку тим, що в основі створення соціального капіталу закладено економічний інтерес, спрямований на максимізацію прибутку завдяки прояву солідарності та колективним діям членів групи [7]. Дж. Коулмен вважав соціальний капітал ресурсом раціональних громадян, які завдяки йому збільшують свої індивідуальні можливості. Таким чином, для Дж. Коулмена соціальний капітал – це форма контракту, який укладається між незалежними від економічних чинників індивідами. Соціальний капітал є своєрідною платформою, на якій в індивідів з'являється можливість задовольняти свої егоїстичні цілі. Важливо враховувати відмінності у вказаних трактуваннях соціального капіталу, оскільки оцінювання соціального капіталу, яке використовує П. Бурд'є, включає матеріальні поняття і цінності, тоді як підхід Дж. Коулмена передбачає мотивацію на індивідуальному рівні.

Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як «збірку неформальних правил або норм, що поділяються членами групи і дозволяють їм взаємодіяти один з одним» [6, с. 43]. При цьому у своїх працях він підкреслює значущість взаємної довіри в процесі співпраці. Ф. Фукуяма називає її «посередницьким чинником, що є ключовим елементом у зниженні трансакційних витрат муніципалітетів і місцевих підприємств, а також дозволяє людям ефективніше працювати разом» [6, с. 168]. На думку вченого, соціальний капітал нагромаджується в неурядових організаціях, асоціаціях, клубах, тому важливим елементом його виміру є використання таких індивідуальних індикаторів, як сила зв'язків, кількість учасників організації тощо.

Отже, можна стверджувати, що соціальний капітал, будучи сукупністю двох форм (структурної і когнітивної), безпосередньо впливає на розвиток територій. Структурний соціальний капітал полегшує інформаційні обміни, сприяє консенсусному ухваленню рішень шляхом розподілу ролей і функцій, формуванню соціальних зв'язків і відносин, заснованих на правилах і процедурах. Це відносно об'єктивна і зовні видима форма соціального капіталу. Когнітивний соціальний капітал включає норми, цінності, що базуються на довірі, тому його можна назвати суб'єктивним.

Ці форми можуть існувати як разом, так і окремо. Наприклад, взаємини між сусідами можуть будуватися поза межами певної соціальної структури. При цьому наявність на рівні певного регіону великої кількості громадських організацій необов'язково свідчить про наявність сталих особистих зв'язків між їх членами, оскільки можлива участь у цих організаціях є формальною.

Таким чином, соціальний капітал виявляється у встановленні й підтримці громадянами особливих відносин з іншими людьми (агентами або дійовими особами). Ці відносини пов'язані з очікуваннями того, що інші особи виконуватимуть свої зобов'язання на основі укладених формальних та неформальних договорів, норм, правил.

При цьому соціальний капітал може конвертуватися в інші форми капіталу, зокрема і в економічний, фінансовий капітал. Як і інші види капіталу, соціальний капітал приносить конкретні дивіденди, які неможливо було б отримати за його відсутності. Його не можна конвертувати скрізь, його дія не абсолютна, а підходить лише для окремих ситуацій і в межах окремих територій.

Присутність соціального капіталу в групах може підвищувати продуктивність і прибутки усередині цих груп. Але слід враховувати і те, як соціальний капітал впливає на розвиток окремої території або держави в цілому. Так, збільшення прибутків окремих груп, засноване на соціальному капіталі цих груп, може бути досягнутим за рахунок зниження (іноді значного) прибутків усіх інших груп. Іншими словами, соціальний капітал характеризується значними зовнішніми ефектами.

Таким чином, поняття «соціальний капітал» показує значущість суспільства і групових соціальних утворень, спільнот для функціонування всіх його елементів і сфер: економіки, політики, освіти і духовної сфери, будучи інтегральною характеристикою, адже саме відтворення суспільства в цілому, довіра в ньому створюють основу для функціонування окремих його сфер. Тому соціальний капітал має велике значення для управління суспільством.

Елементами соціального капіталу є соціальні зв'язки, що базуються на довірі членів спільноти один до одного, легітимізовані правила і норми, які регулюють взаємодію в межах спільноти, а також інститути, що забезпечують її нормальне функціонування. До цього можна додати позитивні цілі членів групи або спільноти, оскільки не будь-який соціальний зв'язок або мережа відповідає поняттю соціального капіталу. Норми ж, що створюють соціальний капітал, навпаки, повинні включати такі чесноти, як правдивість, обов'язковість, взаємність.

На переконання Ф. Фукуями, Україна (утім, як і інші пострадянські країни) сьогодні є однією з країн, які гостро страждають від девальвації соціального капіталу [6]. І дійсно, наслідки цього соціального феномену відчують на собі всі члени нашого соціуму, що виявляється у відсутності довіри, взаємодопомоги і кооперації навіть на рівні мікрогруп. Варто зазначити, що соціальний капітал має декілька рівнів: мікрорівень (індивіди, сім'я, друзі), мезорівень (сусідство, громади, об'єднання громад, регіон), макрорівень (суспільство, міжнародна спільнота). Тому для вивчення соціального капіталу важливо визначити сферу, рівень, який досліджуватиметься.

На мікрорівні можна вирішувати обмежену кількість проблем і задовольняти лише окремі потреби людей. На макрорівні задовольняються потреби людей глобального порядку (війни, миру, глобальної безпеки тощо). Отже, оптимальним рівнем вирішення особистих або групових проблем, а також задоволення потреб громадян є мезорівень, а саме рівень територіальних громад або об'єднань декількох територіальних громад, тому їх соціальний капітал заслуговує на особливу увагу і вивчення.

Саме мезорівень є тою сферою, де важливі ініціатива, соціальні зв'язки, а також норми спільної поведінки. Прагнення зміцнити соціальний капітал вимагає розробки та впровадження механізму, що дозволяє підвищити рівень взаємної довіри і загальної підтримки. Цей механізм повинен надавати можливість громадянам активно брати участь у регіональному розвитку на базі співпраці. Така система участі громадян означає їх освіту і просвіту у сфері можливих методів кооперації, взаємодії, терпимості один до одного тощо, іншими словами, система повинна допомагати органам місцевого самоврядування поширювати серед населення цінності громадянського суспільства. Регіональна політика, що містить такі цілі, спрямована на розвиток соціального капіталу як громад, так і регіону.

Перед органами публічного управління і їх соціальними партнерами стоїть дуже важливе завдання – залучення інвестицій у соціальний капітал шляхом активних дій, які сприяли б установленню взаємної довіри, прозорості та рівноправ'я стосовно доступності ресурсів і можливостей. Розвиток соціальної інфраструктури через освіту, охорону здоров'я, ринок праці забезпечує громадян підтримкою тоді, коли традиційні цінності сім'ї і сусідства дещо втрачені, а отже, виявляється слабкість соціального капіталу. Взаємопов'язані зміни в економіці, суспільстві та культурі, наприклад: збільшення робочого часу, розростання міст, поширення матеріальних цінностей – можуть підривати соціальний капітал, хоча водночас ці зміни можуть і відкрити нові форми соціальної взаємодії і солідарності. Із цих позицій як інструмент дослідження соціального капіталу і природи громадських ініціатив часто застосовують теорію соціального прагматизму Дж. Дьюї. Цей науковець запропонував теоретичну базу для формування політики, спрямованої на розвиток

соціального капіталу, не лише як основного елементу планування і реалізації програм з поліпшення суспільного добробуту, але і як істотної риси демократії. Особлива цінність цього аналітичного інструменту полягає в розгляді соціального капіталу з точки зору процесів планування, експерименту й оцінювання, а також співпраці на місцевому рівні [10]. Цю теорію можна розглядати в трьох аспектах:

1. Прагматизм і поліпшення. Дж. Дьюї висловлював упевненість у тому, що умови життя завжди можна поліпшити за допомогою громадської ініціативи. Він зазначав, що людина має природне прагнення до поліпшення умов свого життя, що й покладено в основу трактування поняття «поліпшення». На думку вченого, основа поліпшення – це віра в те, що будь-які життєві обставини зазнають позитивних змін. Тільки віра, що є основою філософії дії, дозволяє проводити реформи і домагатися прогресу. Дж. Дьюї зазначає, що прогрес – не неминучість, а завдання, яке стоїть перед людьми, і лише дії самих людей приведуть до нього. Головна ж ідея дослідника полягає в тому, щоб усвідомити, чи «маємо ми віру в поліпшення і сміливість, щоб продовжувати цей шлях» [10, с. 74]. Ця ідея завжди була серцевиною прагматизму.

2. Системний метод і оцінювання. Системний метод є спробою розкрити і виправити соціальні недуги. Із цього приводу Дж. Дьюї зазначає, що «немає панацеї, політики або програми, які підходили б для розв'язання будь-яких ситуацій» [10, с. 29]. Тому успіх програм, спрямованих на збільшення соціального капіталу, залежить від урахування місцевих культурних, соціальних і економічних умов під час їх планування, реалізації й оцінювання результатів.

3. Співпраця і незалежність. Дж. Дьюї вірив у системний комплексний підхід до розуміння соціальних проблем, включаючи цінність індивідів як частину єдиного цілого. Він підкреслював значущість співпраці в досягненні суспільної і громадянської незалежності в соціально і економічно здорових суспільствах. Учений стверджував, що спільна діяльність індивідів або асоціацій – неодмінна умова створення регіонального і місцевого самоврядування. Загалом соціальний прагматизм Дж. Дьюї представляє систему, що дозволяє досліджувати різні аспекти соціального капіталу і громадянського суспільства, які сприяють розвитку демократії.

Таким чином, громадянське суспільство і демократія ототожнюються із соціальним капіталом, до основних норм якого належать повага і довіра членів групи один до одного. У цьому випадку обґрунтованим є твердження, що такі відносини мають характер партнерства або рівності учасників. За таким самим принципом, наприклад, будуються і кооперативи, однією з характеристик яких є демократичний принцип організації, що передбачає утворення фонду соціального капіталу. У цьому сенсі соціальний капітал – це передумова і наслідок кооперації, так само як і партнерських відносин. Слід зазначити, що партнерство, як і кооперація, є основою регіонального розвитку і чинником соціальних змін, адже воно слугує об'єднуючим началом для трьох секторів суспільства – приватного, некомерційного і державного.

Використовуваний і такий, що розвивається належним чином, соціальний капітал може відігравати величезну роль в об'єднанні різних груп і розвитку взаємопідтримки. До того ж поняття «соціальний капітал» передбачає, що, нагромаджені соціальні зв'язки і взаємні зобов'язання використовуються для отримання кращих економічних результатів регіонального розвитку. Тому не випадково, що нині теорія соціального капіталу знайшла практичне застосування в розробленому американськими дослідниками підході до регіонального розвитку, який синтезував уже наявні досягнення в цій сфері. У науковій літературі цей напрям став називатися «ресурсний підхід». Слід зазначити, що його сутність істотно відрізняється від загальноприйнятого в економічній теорії погляду на ресурси, коли їх розглядають тільки як фізичні нагромадження і капіталовкладення.

При цьому саме ресурсний підхід є способом практичної реалізації теорії соціального капіталу, спрямованим на регіональний розвиток. Краще організований сегмент суспільства може домогтися кращих для себе переваг і здатний впливати на регіональну політику в різних сферах. Проте слід розуміти, що соціальний капітал, який збільшується, не означає досягнення справедливого суспільства, хоча дозволяє боротися з бідністю та згладжувати певним чином соціальні нерівності. Те саме відбувається і з людським капіталом: людина, у якої освіта краща порівняно з іншими, має можливість отримати краще місце роботи, отже, більший дохід. Але не завжди цей капітал переростає в дохід. Важливо не тільки мати капітал, а й ефективно його використовувати, що передбачає необхідність застосування спеціальних управлінських технологій і механізмів.

Будь-яка технологія базується на чіткому визначенні кінцевої мети або бажаного результату перетворень. При цьому успіх в її реалізації залежить від зацікавленості всіх суб'єктів регіонального розвитку в досягненні мети та злагодженості дій всіх суб'єктів регіонального розвитку. Таку злагодженість забезпечує соціальний капітал, який гарантує:

- зменшення трансакційних витрат під час реалізації стратегії;
- високий рівень довіри між представниками різних соціальних спільнот та органами публічного управління;
- активну громадську участь у реалізації обраних стратегій і планів;
- наявність інтенсивних соціальних мереж між індивідами і групами, інформаційних потоків, які сприяють швидкому поширенню інформації.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що важливою категорією для регіонального розвитку є соціальний капітал, який виявляється, насамперед, у здатності спільнот до самоорганізації, яка формується на основі системи комунікацій, взаємної довіри, загального інтересу та необхідності вирішення спільних проблем. На відміну від людського, соціальний капітал не є атрибутом окремої людини. Його основу формують мережі соціальних зв'язків. Водночас соціальний капітал, так само як економічний і людський капітал, має основну властивість – здатність приносити нову, додаткову вартість.

Соціальний капітал має декілька рівнів: мікрорівень (індивіди, сім'я, друзі), мезорівень (сусідство, громада, об'єднання громад, регіон), макрорівень (суспільство, міжнародна спільнота). Тобто він може варіюватися від міжособового спілкування в колі сім'ї до системи міждержавної взаємодії, при цьому соціальний капітал мезорівня є чимось більшим, ніж сума соціальних капіталів індивідів і домогосподарств у межах громади. Оптимальним рівнем задоволення потреб і вирішення особистих або групових проблем є мезорівень.

Розвиток соціального капіталу означає не лише створення умов для забезпечення добробуту громадян, але й для розуміння цінності таких понять, як «солідарність», «взаємодопомога», «взаємопідтримка», які слугують основою для громадського єднання і порозуміння. У зв'язку з цим велику роль у регіональному розвитку відіграє налагоджена і плідна співпраця органів публічного управління, підприємницьких структур і громадянського суспільства на регіональному рівні. Особливості законодавчого забезпечення процесу управління регіональним розвитком в Україні та світі, а також рівень готовності громадян до участі в процесах регіонального управління будуть розглянуті в подальших публікаціях.

Список використаних джерел / List of references

1. **Бурдье П.** Социология политики / П. Бурдье. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с. [Burde P. Sotsiologiya politiki / P. Burde. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 s.].
2. **Бурдье П.** Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60 – 74 [Burde P. Formy kapitala / P. Burde // Ekonomicheskaya sotsiologiya. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 60 – 74].

Public administration mechanisms

3. **Коулмен Дж.** Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 124 – 142 [Koulmen Dzh. Kapital sotsialnyiy i chelovecheskiy / Dzh. Koulmen // *Obschestvennyye nauki i sovremennost*. – 2001. – № 3. – S. 124 – 142].

4. **Маркс К.** Капитал : квинтэссенция всех томов «Капитала» в одной книге / К. Маркс ; сост., предисл. и прил. Ю. Борхардта ; пер. с нем. С. Алексеева. – Изд. 4-е. – М. : URSS, 2011. – 399 с. [Marks K. Kapital : kvintessentsiya vseh tomov «Kapitala» v odnoy knige / K. Marks ; sost., predisl. i pril. Yu. Borhardta ; per. s nem. S. Alekseeva. – Izd. 4-e. – M. : URSS, 2011. – 399 s.].

5. **Натаем Р.** Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Натаем Р. // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 4. – С. 77 – 86 [Nataem R. Protsvetayuschaya komyuniti, sotsialnyiy kapital i obschestvennaya zhizn / Nataem R. // *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya*. – 2003. – № 4. – S. 77 – 86].

6. **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ : Ермак, 2004. – 730 с. [Fukuyama F. Doverie: sotsialnyie dobrodeteli i put k protsvetaniyu / F. Fukuyama. – M. : AST : Ermak, 2004. – 730 s.].

7. **Bourdieu P. J.** Forms of capital / P. J. Bourdieu ; C. Richards (ed.) // *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. – New York : Penguin, 1997. – 315 p.

8. **Coleman J.** *Foundation of Social Theory* / J. Coleman. – Cambridge, Massachusetts, L. : Harvard University Press, 1990. – 993 p.

9. **Coleman J.** Social Capital in the Creation of Human Capital / J. Coleman // *American Journal of Sociology*. – 1988. – № 94. – P. 95 – 120.

10. **Dewey J.** *A common faith* / J. Dewey. – Washington : Carbondale, 1972. – 221 p.

11. **Van Lin N.** *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action* / N. Van Lin. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 278 p.

Надійшла до редколегії 15.09.17